

Sofistler: İyinin ve Kötünün Ötesinde* Sophists: Beyond Good and Evil

Güvenç Şar**

Özet

Bu çalışmada felsefe tarihindeki sofistlere yönelik değerlendirmeler, özellikle sofistlerin kendi yaşadıkları dönem göz önünde bulundurularak, ele alınacaktır. Sofistlere yönelik olumsuz yargıların kaynağında Eski Yunan filozofları Platon ve Aristoteles'in tanıklıkları ve yorumları yer almaktadır. Sofistler hakkındaki olumsuz yargıların benimsenişinde Platon'un felsefe tarihindeki ağırlığına büyük ölçüde bağlı olsa da Platon'un yaşadığı dönemde sofistler hakkındaki yargıları genel kabul görmekten uzaktı diyebiliriz. Çünkü Atina'nın içinde bulunduğu toplumsal ve politik durum eğitim için sofistlere olan talebi artırıyordu. Sofistler de bu talebe uygun bir eğitim ile karşılık vermişlerdir. Platon ve Aristoteles kaynaklı olumsuz yargıların felsefe tarihindeki hakimiyeti son birkaç yüzyıldır sorgulanmaya başlanmış, hatta sofistler hakkında olumlu yargı-

Abstract

In this study, the evaluations regarding the sophists in the history of philosophy will be discussed, with especially taking into consideration the period in which the sophists lived. The source of negative judgments towards the sophists are the testimonies and comments of the Ancient Greek philosophers Plato and Aristotle. Although the adoption of negative judgments about the sophists is largely dependent on Plato's influence in the history of philosophy, we can say that in his time, Plato's judgments about the sophists were far from being generally accepted. Because the social and political situation in Athens increased the demand for sophists with respect to education. Sophists responded to this demand with an appropriate education. The dominance of negative judgments originating from Plato and Aristotle in the history of philosophy has been questioned

* Bu çalışmada doktora tezinden yararlanılmıştır.

** Doç. Dr. Güvenç Şar, Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü, guvencsar@kocaeli.edu.tr

lar da söz konusu olmaya başlamıştır. Sofistleri anlayabilmek ve onların konularını anlamlandırabilmek için başlangıca, felsefenin başlangıcına gitmek gerekir. Bu bakımdan Eski Yunan dünyasında sofist sözcüğünün kökeninin ve kapsamının ne olduğu, kimlere sofist dendiği yani sofist kapsamına giren kişilerin yaptıkları çalışmaların ne olduğunu anlamak sofistleri daha doğru bir şekilde alımlama noktasında yararlı olacaktır. Sofist sözcüğünün kapsamı, sofist sözcüğüyle kimlerin işaret edildiği, gösterildiği ve sofist sözcüğünün bilgi ve filozof sözcükleriyle arasındaki ilişki konusu tartışmalı bir konudur. Bu bakımdan sofist sözcüğünün kökenini, anlam ve kullanım bağlamlarını vermeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Sofistler, Bilgelik, Eğitim, Filozof.

in the last few centuries, and moreover, positive judgments about sophists have begun to emerge. In order to understand the sophists and to make sense of their position, it is necessary to go to the beginning of philosophy. In this respect, it will be useful to understand the origin and scope of the word sophist in the Ancient Greek world, through examining the works of the people who were called sophists, to acknowledge and realize a more accurate reception of sophists. The scope of the word sophist, the problematic situation about who is indicated and shown by the word sophist, and the relationship between the word sophist and the words wise and philosopher are a controversial issue. In here, we will try to give the origin, meaning and context of use of the word sophist.

Keywords: Sophists, Wisdom, Education, Philosopher.

Sofistleri doğru bir şekilde değerlendirme sorunu günümüz düşünme dünyasında hala varlığını sürdürmektedir. Sofistler hakkındaki yargılar büyük oranda olumsuz olmakla birlikte son zamanlarda düşünme dünyasında ortaya çıkan olumlu yargılar da önemli bir yer tutmaktadır. Fakat esas ilgi çekici olan sofistlere ilişkin olumsuz yargılar nefret, aşağılama, küçümseme derecesinde uç noktalarda gezinirken olumlu yargılar da aşırı övgülere varan uç noktalara ulaşabilmektedir. Bu yargıların olabildiğince sofistler hakkındaki gerçekliğe yaklaşması, denk düşmesi sofistler hakkındaki çalışmaların artmasıyla kendini gösterecektir.

Sofistler hakkındaki olumlu ve olumsuz yargılar, onların ortaya çıktıkları dönemde, yani Eski Yunan'da, özellikle de Atina'da görülür. Sofistler hakkında olumlu yargılar yaşadıkları dönemde de söz konusu olmakla birlikte felsefe tarihine egemen olan, yüzyıllarca varlığını hissettiren olumsuz yargılar olmuştur. Bunun da en büyük kaynağını Platon'un diyalogları ve bir ölçüde de Aristoteles'in çalışmaları oluşturur. Bundan dolayı Platon'un ve Aristoteles'in yapıtlarından beslenen filozoflar ve felsefe akımları, başta Ortaçağ felsefesi olmak üzere, sofistler hakkındaki genel geçer olumsuz yargıları benimsemiş ve sürdürmüşlerdir.

Sofistler hakkındaki olumsuz yargıların benimsenişinde Platon'un felsefe tarihindeki ağırlığına büyük ölçüde bağlı olsa da Platon'un yaşadığı dönemde sofistler hakkındaki bu yargıların genel kabul görmekten uzak olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Atina'nın içinde bulunduğu toplumsal ve politik durum eğitim için sofistlere olan talebi arttırıyordu. Sofistler de bu talebe uygun bir eğitim ile karşılık vermişlerdir. Eski Yunanda mahkeme ve meclis olmak başta olmak üzere iyi bir konuşmacı olmak büyük avantaj sağlıyordu. Bundan dolayı Eski Yunan'da iyi bir konuşmacı, hatip olmayı öğreten öğretmenlere ihtiyaç vardı. Atina toplumunun ihtiyaçları sofistlerin verdiği derslerin konusunu, yapısını etkilerken, sofistlerde verdikleri derslerle Atina toplumuna, politikasına etkide bulunuyorlardı. Eski Yunan'ın farklı bölgelerinden çok sayıda sofistin yetiştiği ve bunların önemli bir kısmının da Atina'ya geldiği anlaşılmaktadır. Sayısız sofiste ve bunların yaşadıkları yerlere baktığımızda sofistlik adı verilen akımın Eski Yunan'da

son derece yaygın, gelişkin ve etkin bir hareket olduğu söylenebilir.¹ Sofistik hareketin ve sofistlerin bu yaygınlığı Eski Yunanlıların talepleri ve sofistlerin bu taleplere uygun yanıt vermeleriyle ilgilidir. Bu taleplerden dolayı, Platon’un eleştirilerine rağmen sofistler eğitimde tercih ediliyorlar ve yüksek kazançlar elde ediyorlardı. Örneğin sofist Gorgias’ın kazancı o denli yüksekti ki “Delphoi’a kendisinin altından bir heykelini adak olarak koydurmuştur; hitabet öğreticilikte elde ettiği kazanç bu kadar büyüktü.” (Diels 1956, 82A7; Kranz 1984 s. 196)

Sofistler hakkındaki olumsuz yargılar 20. yüzyıla kadar baskın konumunu korudu. 19. Yüzyıldan itibaren sofistler hakkında olumlu yargılar, değerlendirmeler kendini göstermeye başlamıştır. Hatta sofistlik akım 18. Yüzyıl aydınlanmacılarına yapılan bir göndermeyle “ilk aydınlanmacılar” olarak bile görülerek “sofistik aydınlanma” olarak nitelendirilir: “Yarımadada beliren, Atina’nın odak olduğu bu kültür, İonia doğa felsefesi gibi metafizikle, İtalya din felsefesi gibi mistik inançlarla uğraşmayıp, insanı düşünüşün baş konusu olarak aldığı için, Alman yazarları tarafından, metafizik düşünce ve batıl inançlara tepki olarak çıkıp, insana, sosyal sorunlara eğilen on sekizinci yüzyıl aydınlanmasına benzetilir. Bu yüzden sofistlerin yarattığı bu düşünüşe ‘sofistik aydınlanma’ denir.” (Şenel 1970 s.316)

Sofistler hakkındaki son yüzyılda oluşmaya başlayan olumlu, ılımlı bakış düşünce tarihindeki yeni gelişmelerle birlikte tekrar sekteye uğrar. Postmodernizm, postyapısalcılık gibi akımların ortaya çıkması ve bu akımlara yönelik eleştirilerden sofistlerde payını almıştı. Sofistlerin yaklaşımının söz konusu bu akımların öncüsü olduğu, daha yumuşak bir ifadeyle sofistler ile bu akımların paralel bir yaklaşımı olduğu ileri sürülüyordu. Hatta Alain Badiou sofistliğin tekrar ortaya çıkışını Nietzsche’ye kadar götürüyordu: “Çokluğa sıkı sıkı sarılan büyük modern sofistlik, Eski Yunan sofistliğinin ‘görececilerinin’ daha önce yaptığı gibi, hakikat kategorisinden vaz geçmektedir. Yaşamın çoklu gücü adına ha-

¹ “Sofistik Düşüncenin Arka Planı” adlı çalışmamızda başlıca sofistlerin kimler olduğu ve bunların memleketleri bir liste halinde verilmiştir. Bkz. Şar, G. (2017). *Sofistik Düşüncenin Arka Planı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 120-130.

kikate karşı açılan davayı başlatan Nietzsche bu konuda da başı çeker.” (Badiou 2005 s. 96)² Alain Badiou, Eski Yunan sofistleri ile modern sofistleri eleştirirken her ikisinin de ortak, genel geçer bir hakikat fikrine karşı çıktıkları ya da böylesi bir hakikate ulaşamayacağını iddia ettikleri için hedef tahtasına yerleştirir: “kadim ya da modern sofistin zorla dayatmak iddiasında olduğu şey, tam da hiçbir hakikatin var olmadığı, hakikat kavramının faydasız ve kesinlikten yoksun olduğu, zira sadece adetlerin, kuralların, söylem tiplerinin veya dil oyunlarının var olduğudur.” (Badiou 2005 s. 112-113)

Sofistlerin, son yüzyılda hem aydınlanmacılar hem de postmodernistlerle birlikte anılması, hatta onların öncüleri oldukları ileri sürülmesi ilginç bir manzara ortaya çıkarıyor. Bu manzara sofistler hakkındaki yargılar konusunda hâlâ bir berraklık olmadığına işaret ediyor olmalı. Sofistler, günümüze gelip bu durumu gözlemleyebilselerdi, ihtimalle her konu hakkında iki farklı yargıda bulunabileceğinden bu durumun normal, hatta kendi bakış açılarının hâlâ geçerli olduğunu düşünebilirlerdi.

Sofistleri anlayabilmek ve onların konumlarını anlamlandırabilmek için başlangıca, felsefenin başlangıcına gitmek gerekir. Bu bakımdan Eski Yunan dünyasında sofist sözcüğünün kökeninin ve kapsamının ne olduğu, kimlere sofist dendiği yani sofist kapsamına giren kişilerin yaptıkları çalışmaların ne olduğunu anlamak sofistleri daha doğru bir şekilde alımlama noktasında yararlı olacaktır.

Sofist sözcüğünün kapsamı, sofist sözcüğüyle kimlerin işaret edildiği, gösterildiği ve sofist sözcüğünün bilge ve filozof sözcükleriyle ara-

² Alain Badiou, “modern sofistler” ifadesini şöyle açıklar: “Modern sofistler, büyük Wittgenstein’in ayak izlerinden yürüyüp, düşüncenin şu alternative sınıksız tutunduğunu ileri sürenlerdir: ya söylemin etkileri, dil oyunları ya da dil kapanlarından sökülüp çıkartılmış bir şeyin sessiz belirtimi, saf ‘gösterim’i. Bu modern sofistler için temel karşıtlık hakikat ile yanlıgı veya gezginlik (wandering) arasında değil de, konuşma ile sessizlik arasında, söylenebilir olan şey ile söylenmesi imkansız olan şey arasındadır. Veyahut da anlamla donanmış cümleler ile anlamdan yoksun başka cümleler arasındadır. Pek çok bakımdan, en çağdaş felsefe olarak sunulan şey güçlü kuvvetli bir sofistiktir.” Badiou, Alain. (2005). *Felsefe İçin Manifesto*, s. 96-97.

sındaki ilişki konusu tartışmalı bir konudur. Bu bakımdan önce sofist sözcüğünün kökenini, anlam ve kullanım bağlamlarını vermeye çalışacağız. Sofistler hakkında çeşitli metinlerde ilk aydınlanmacılar biçiminde bir nitelemeyle karşılaşırız. Aydınlama felsefesi ve aydınlanmacılar dolayısıyla yapılan bir metaforudur bu. Ama bu metafor gerçekte hiç de bir metafor olmayabilir. Σοφιστής [Sophistēs] sözcüğü σοφός [sophos], σοφισμα [sophisma] gibi sözcüklerle ilgilidir. Σοφιστής [Sophistēs] sözcüğü ile en bağlantılı sözcük ise σοφός [sophos] sözcüğüdür. Biz ilkin σοφία [sophia] sözcüğünün Yunan dilindeki ve onun gündelik kullanımındaki bağlamına çağdaşımız diyebileceğimiz bir filozof üzerinden giderek açıklık kazandırmaya çalışalım:

“Sophia lafzından türetilen sophos, bir şeyin kokusunu alan ve içgüdüyle bir şeyin özüne vakıf olan kişiler için kullanılmaktadır. Bunlar bir şeyi vasıtasız bilen, onu temelinden anlayan, bu sebeple bir meseleyi örnek olacak şekilde mükemmelen sevk ve idare eden insanlardır. Sophia kelimesi bu sebeple ilk olarak zanaatkarlar hakkında kullanılmıştır. Sophia lafzı daha sonraları şiir ve sanatı ve musikiye, daha doğrusu belli bir anlamda anlaşılabilir ve icra edilebilen her şeye teşmil edilmiştir. Aynı şekilde *sophistes* lafzı da ilk dönemlerde *sophos* anlamında kullanılıyordu. ‘Sophist’ kelimesi ilk kullanıldığı zaman alçaltıcı ve menfi bir anlama sahip değildi. Yunancadaki bu sophos, sophia ve sophistes lafızları en isabetli şekilde Al-mancadaki ‘anlamak’ ve ‘anlayış’ kelimelerine tekabül etmektedir. Sophia lafzında ortaya sonra üç husus çıkmaktadır. Bunların ilki bir şeyi temelinden anlamak, ikincisi bilavasita insiyak, üçüncüsü ise bir şeyi örnek olacak şekilde anlamak, yani bir şeyi [tanımının ve bilmenin ölçüsü olabilecek şekilde] tanımak ve yapabilmektir.” (Heidegger 2004a s. 35-36; Heidegger 2001 s. 21)

Σοφιστής [Sophistēs] sözcüğünün σοφός [sophos] sözcüğüyle olan bağlantısı konu üzerinde çalışanların ortak görüşüdür. Örneğin Kerferd “Sophist ismi açıkça çoğunlukla bilge olarak çevrilen sophos ve bilgelik olarak çevrilen sophia sözcükleriyle bağlantılıdır” (Kerferd 1981 s. 21) derken Helga Scholten ise σοφιστής [sophistēs] sözcüğü ve σοφιστής [sophistēs]

sözcüğüne akraba olan σοφιστικός [sophistikos], σόφισμα [sophisma] ve σοφίζεσθαι [sophizesthai] sözcüklerinin açık bir biçimde σοφός [sophos] ve σοφία [sophia] sözcükleriyle bağlantılı olduğunu ifade eder. (Scholten 2003 s. 19)

Σοφιστής [Sophistēs] sözcüğünün σοφός [sophos] sözcüğüyle bağlantısından dolayı σοφός [sophos] sözcüğünün köklerine inmek, sophist sözcüğünü en geniş ve en eski anlamlarıyla tanımamızı sağlayacaktır. Yunancanın Etimolojik Sözlüğü adlı yapıtının σοφός [sophos] maddesinde Frisk bizi σάφα [sapha] sözcüğüne götürür. (Frisk 1960) Σαφής [Saphēs] sözcüğünün zarf biçimi olan σάφα [sapha] sözcüğü Frisk’e göre belirli, kesin, emin, güvenilir anlamlarına gelmektedir; Liddell–Scott’a göre ise açıkça, gösterişsizce, kesinlikle anlamlarına gelmektedir. Burada esas dikkatimizi yöneltmemiz gereken nokta ise σάφα [sapha] sözcüğünün ikinci hecesi yani –φα [–pha] olacaktır. Çünkü φα [pha] kökünden türeyen sözcükler ışık, aydınlık, açıklık sözcükleriyle ilgilidir. Yunanca ışık anlamına gelen φῶς [phōs] sözcüğü aslında φάος [phaos] biçimindedir; ama alpha [α] ve omikron [ο] harflerinin kaynaşması sonucunda φῶς [phōs] biçimini almıştır. İşte σάφα [sapha] sözcüğündeki φα [pha] kökü ışık, aydınlık anlamlarına gelen sözcüklerin esasını oluşturuyor. Nitekim φα [pha] kökünden oluşturulan φαίνω [phainō] fiili de ışığa getirmek, görünür olmanın nedeni olmak, bilinir hale getirmek, ortaya çıkarmak, açığa çıkarmak anlamlarına gelmektedir. Fenomen sözcüğünün kökünde de bu bağlamların olduğunu düşünen Heidegger, Varlık ve Zaman adlı yapıtında bunları gösterir:

“ ‘fenomen’ terimi ‘kendini göstermek’ demek olan φαίνεσθαι eylem sözcüğünden türer; buna göre φαίνόμενον ‘kendini gösteren,’ ‘kendini-gösteren,’ ‘açıkta-olan’ demektir; φαίνεσθαι’nın kendisi φαίνω’dan bir orta türetmedir ve ‘gün ışığına çıkarmak,’ ‘ışığa getirmek’ demektir; φαίνω sözcüğü φα– köküne aittir, —φῶς, ‘ışık,’ ‘parlak olan’ gibi, e.d. birşeyin onda açıkta olabileceği, kendinde görülebilir olabileceği şey gibi. Öyleyse “fenomen” anlatımının imlemi olarak ‘kendini-kendinde-gösteren’e, ‘açıkta-olan’a sarılmak gerekir. O zaman φαίνόμενα —‘fenomenler’— gün ışığında yatanların ya da ışığa getirilebilenlerin toplamıdır — Yunan-

lıların zaman zaman yalın olarak τα όντα (varolanlar) ile özdeşleştirdikleri şey.” (Heidegger 1977 s. 38; Heidegger 2004b s. 55)

İşte σοφός [sophos] ve bağlantılı sözcüklerle varolanların, fenomenlerin açığa çıkarılması, gösterilmesi arasındaki dilsel bağ bize σοφός [sophos] ve dolayısıyla σοφιστής [sophistēs]’in ne yaptığını, ne anlama geldiğini göstermektedir. Σοφός [Sophos] ve σοφιστής [sophistēs] ortaya çıkarıcı, açığa çıkarıcı, görünür hale getiren, bilinir hale getiren kişilerdir.³ Örneğin σοφός [sophos] denince ilk akla gelen kişiler olan “yedi bilgiler” yaşam hakkında özlü sözler söyleyebilmekte, ya da toplumsal sorunlara açıklık getirebilmektedirler (Solon gibi). Bu bakımdan σοφός [sophos] herkesin kolay kolay göremediğini açığa çıkarıcı, açıkça gösteren öğretmenlerdir, ustalardır. Nitekim kendileri de gezgin öğretmenler olan sofistlerin en önemli isimlerinden Protagoras’ın kendi yaptıkları sofistlik mesleğinin geçmişin şairlerinin yaptıklarıyla aynı olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Örneğin Homeros ve Hesiodos sadece Eski Yunan’ın en önemli ozanları değildir, ya da daha doğrusu onları önemli kılan sadece ozan olmaları değil yapıtlarının birer eğitim kitabı olarak kullanılmasıdır. Homeros’un esas önemi kuşaklar boyu Yunanlıların onun yapıtlarıyla eğitilmiş olmasından kaynaklanır. Egon Friedell’in “Homeros Hellenlerin inciliydi.” sözü tam da buna işaret eder. (Friedell 1999 s. 64) Homeros’un yapıtları kutsal birer metin olması dışında, toplumsal davranışların nasıl olması gerektiğini, hangi değerlerin daha önemli olduğunu gösteren birtakım bilgilerin de öğretildiği metinlerdir. Homeros’un yapıtları aynı zamanda çocuklar için birer eğitim kitabıydı. Bu yapıtlar “..., beşinci yüzyıldan itibaren çocukların din ve tarih öğrendikleri bir ders kitabı haline geldi.” (Friedell 1999 s. 64) Homeros’un Yunanlıların hayatındaki yeri hakkında bir kitabın önsözündeki Manfred Kormann’ın şu sözleri açıklayıcıdır:

³ Σοφός [Sophos] sözcüğündeki phos, yani pha hecesinin ışık ile bağı açıkça görünürken baştaki so- hecesi açık değildir. Buna karşın *senin* anlamına gelen σός [sos] sözcüğü ile bir bağlantı kurulabilir. Buna göre σοφός [sophos] sözcüğü *senin* anlamına gelen σός [sos] sözcüğü ile ışık anlamına gelen φῶς [phōs] sözcüğünün birleşiminden meydana geliyor olabilir. Böylece σοφός [sophos] sözcüğü *senin* ışığın ya da kendi ışığın, kendi ışığına sahip olan anlamlarına geliyor olabilir.

“Filozof Xenophanes, Homeros’un ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra bir cümlesine şöyle başlar: ‘Başlangıçtan itibaren herkes Homeros’u öğrendiği için...’ Gerçekten de Homeros’un eserleri Yunanlılar’ın alfabe kitabını oluşturmaktaydı. Dönemin okullarında çocuklar bu eserlerden okuma yazma ve toplum değerlerini öğreniyorlardı.” (Latacz 2001 s. 17)

Homeros ve Hesiodos’un yapıtları uzun yüzyıllar boyu Eski Yunan’daki eğitimin temel kitabı olmayı sürdürmüştür. Bu bakımdan Homeros ve Hesiodos Eski Yunan’ın en eski öğretmenlerinden olmaları itibarıyla, Protagoras’ın da belirttiği gibi, sofistlerle aynı mesleği icra ediyor görünmektedirler. Ozanlarla sofistler arasındaki bir başka benzerlik ise her ikisinin de ürünlerini kentten kente gezerek sunmalarıdır.

Nestle “Düşünme ve Eylem Yunanlılar için çözülmaz bağlantılarla birlikte olduğunu” (Nestle 1966 s. 13) söylerken haklıdır. Nitekim kişni üretimi, eylemi, işi gerçekleştirmesi söz konusu üretimi, eylemi, işi tasarımıyla, düşünmesiyle bağlantılıdır. Düşünmek ve yapmak birbirinden ayrılmaz bağlarla birbirine bağlıdır.⁴ Düşünme ve eylem birbiriyle bağlantılı olmakla beraber “Eylem düşünce aracılığıyla belirlenir.” (Nestle 1966 s. 13) Eylemin düşünme aracılığıyla belirlenmesi her türlü eylemde bir düşünme, bir bilinçlilik yani bir bilgelik barındırdığı anlamına gelir. Bu yüzden “herhangi bir yaşam alanında Düşünme ve Eylem arasındaki ilişkiyi tam bir bilinçlilikle gerçekleştiren kişi Yunanlıların gözünde ‘bilge’dir (sophos [σοφός]).” (Nestle 1966 s. 13) Luc Brisson da sophos sözcüğünün anlamını eylem (Handeln) ile bağıntılı olarak açıklıyor. (Brisson 1996 s. 17) Düşünme ve eylemi ya da teori ile pratiği birleştiren bir etkinlik içinde bilgeliği barındırır. Bilgeliğin belki de bu ilk ve basit tanımına uygun olarak Aristoteles Τῆν δὲ σοφίαν ἐν τε ταῖς τέχναῖς τοῖς ἀκριβεστάτοις τὰς τέχνας ἀποδίδομεν [Tēn de sophian en te tais technais tois akribestatois tas technas apodidomen] “bilgeliği en usta sanatçılar için” (Aristotle 1934b 1141A; Aristoteles 2007 1141A) kullandığını söyler. Aristoteles’in bilge

⁴ Düşünmek ve yapmak arasındaki bağ ile ilgili Eski Yunan düşünmesinde bulduğumuz bir tartışma da insanın bilerek kötülük yapıp yapmayacağı konusundadır. Sokrates insanın bilerek kötülük yapmayacağı düşüncesindedir.

olarak kabul ettiği ustalar çalıştıkları alanda sıradan bir deneyim sahibinden daha fazlasını bilirler. (Aristotle 1934a 981A; Aristoteles 1996 981A) Aristoteles ustaların ya da bilgelerin herhangi bir deneyime sahip olandan farkını şöyle açıklar: ἔμπειροι τὸ ὅτι μὲν ἴσασιν, διότι δ’ οὐκ ἴσασιν· οἱ δὲ τὸ διότι καὶ τὴν αἰτίαν γινώσκουσιν. διὸ καὶ τοὺς ἀρχιτέκτονας περὶ ἕκαστον τιμωτέρους καὶ μᾶλλον εἰδέναι νομίζομεν τῶν χειροτεχνῶν καὶ σοφωτέρους, ὅτι τὰς αἰτίας τῶν ποιουμένων ἴσασιν [empeiroi to hoti men isasi, dioti d’ ouk isasin; hoi de to dioti kai tēn aitian gnōrizousin. dio kai tous architektonas peri hekaston timiōterous kai mallon eidenai nomizomen tōn cheirotechnōn kai sophōterous, hoti tas aitias tōn poioumenōn isasin] “deney sahibi insanların bir şeyin olduğunu bilip neden olduğunu bilmemelerine karşılık, diğerleri ‘niçin’i ve ‘neden’i bilirler. Yine bundan dolayı her meslekte ustalara, basit işçilerden daha fazla değer verir ve onların basit işçilerden daha bilgili, daha bilge olduklarını düşünürüz. Çünkü onlar yapılan şeylerin nedenlerini bilirler.” (Aristotle 1934a 981AB; Aristoteles 1996 981AB) Bu bakımdan herhangi bir alanda usta olan kişi aynı zamanda bilgedir de. Aynı şekilde Heidegger de σοφός [sophos]’u “bir şeyi vasıtasız bilen, onu temelinden anlayan, bu sebeble bir meseleyi örnek olacak şekilde mükemmelen sevk ve idare eden insanlar...” olarak görürken “*sophia’nın da ... ilk olarak zanaatkarlar hakkında kullanılı*”dığını belirtir”. (Heidegger 2001 s. 35)⁵ Günümüzün bilgeyi olağanüstü erdemli, bilgili kişiler olarak kabul gören anlayışına pek de uymayan biçimde bayağı birtakım meslek erbabları da bilge olabilmektedirler. Aristoteles’in aktardığına göre Homeros bilge olma konusunda şöyle der: τὸν δ’ οὐτ’ ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν οὐτ’ ἀροτῆρα/ οὐτ’ ἄλλως τι σοφόν. [ton d’ out’ ar skaptēra theoi thesan out’ arotēra/ out’ allōs ti sophon.] “Tanrılar şu adamı ne işçi ne çiftçi/ ne de başka bir şekilde bilge yaptılar.” (Aristotle 1934b 1141A; Aristoteles 2007 1141A) Bir işçi ya da çiftçi alanındaki bilgi ve

⁵ Sophia sözcüğünün zanaatkarları nitelemek için kullandığı düşüncesine bağlı olarak zanaattan elde edilen bilgilerin değeri hakkında şu yorumu da bulmaktayız: “Zanaat bilgileri her ne kadar geri plandaymış gibi gözükse de insanın varoluşunun sürekliliği zanaatların başarısına doğrudan bağlıdır.” Bıçak, A. (2012). *Evren Tasavvuru – Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 356.

becerisine göre bilge olabiliyordu. Aslında işçi ve çiftçinin bilge olarak kabul edilmesi –özellikle de Homeros tarafından– toplumların ilk kurulmaya başladığı, işçi ve çiftçinin bilgisinin zor yaşam şartları karşısında elzem olduğu ve zorunlu ihtiyaçları elde etmek dışında insanların pek boş zamanlarının olmadığı dönemlere işaret ediyor. Nitekim Aristoteles topluma yarar sağlayan bir şey elde eden kişinin değeri zamanla topluma keyif veren bir şey sağlayan kişinin değeri karşısında önemsizleşmiştir:

ὁ μὲν οὖν πρῶτον εἰκὸς τὸν ὁποῖανοῦν εὐρόντα τέχνην παρὰ τὰς κοινὰς αἰσθήσεις θαυμάζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μὴ μόνον διὰ τὸ χρήσιμον εἶναι τι τῶν εὐρεθέντων ἀλλ’ ὡς σοφὸν καὶ διαφέροντα τῶν ἄλλων· πλειόνων δ’ εὐρισκομένων τεχνῶν καὶ τῶν μὲν πρὸς τὰναγκαῖα τῶν δὲ πρὸς διαγωγὴν οὐσῶν, ἀεὶ σοφωτέρους τοὺς τοιούτους ἐκείνων ὑπολαμβάνεσθαι διὰ τὸ μὴ πρὸς χρῆσιν εἶναι τὰς ἐπιστήμας αὐτῶν.

o men oun prōton eikos ton hopoianoun heuronta technēn para tas koinas aisthēseis thaumazesthai hypo tōn anthrōpōn mē monon dia to chrēsimon einai ti tōn heurethentōn all’ hōs sophon kai diapheronta tōn allōn; pleionōn d’ heuriskomenōn technōn kai tōn men pros tanankaia tōn de pros diagōgēn ousōn, aei sophōterous tous toioutous ekeinōn hypolambanesthai dia to mē pros chrēsīn einai tas epistēmas autōn.

“...ortak duyumları aşan herhangi bir sanatı ilk olarak bulan bir kişi haklı olarak insanların hayranlığını kazanmıştır. Bu hayranlığın temelinde yalnızca onun buluşlarının faydalı olması değil, bilgeliği ve geri kalan insanlardan üstün olması bulunmaktaydı. Sonraları bazıları hayatın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya, diğerleri onu zevkli kılmaya yönelik sanatlar yaratıldığında, bu sonuncuların yaratıcıları her zaman doğal olarak birincileri yatanlardan daha bilge kişiler olarak görülmüşlerdir. Bunun nedeni onların bilimlerinin faydaya yönelik olmaması idi.” (Aristotle 1934a 981B; Aristoteles 1996 981B)

İşçi ve çiftçinin bilge olarak kabul edildiği devir çoktan geçmiştir.

Nestle, σοφός [sophos] sözcüğünün, onun yakın anlamdaki akraba sözcükleriyle (σοφία [sophia], σαφής [saphēs], σοφίζω [sofizō], σοφιστής

[sophistēs] vb.) olan ilgisini de göz önünde bulundurarak 6 farklı biçimi olduğunu ifade eder. (Nestle 1966 s. 14) Σοφός [Sophos] sözcüğünün σοφιστής [sophistēs] sözcüğü ile olan yakınlığından dolayı bu biçimlerin σοφιστής [sophistēs] için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. İlk biçim elîşçisi, el zanaatkarı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bir gemi yapımcısı olduğu gibi bir araba sürücüsü de olabilmektedir.⁶ Σοφός [Sophos] sözcüğüne karşılık olarak sanatçılar ikinci biçimi oluşturuyor Nestle'ye göre. (Aristotle 1934b 1141A; Aristoteles 2007 1141A; Plato 1952 311C; Platon 2019 311 C) Üçüncü biçim ise aynı zamanda alanının pratiğine de sahip olan ustalar, üstatlar için kullanılıyor. (Nestle 1966 s. 14)⁷ Dördüncüsü kahin ve peygamber olarak karşımıza çıkar: “Orpheus, Musaios, Hesiodos gibi kişilikler şiirin ve peygamberliğin sınırlarında dururlar.” (Nestle 1966 s. 15) Beşinci olarak ise hiç de yabancı olmadığımız yaşam konusunda özlü sözler söyleyen erdemli yaşam ustalarını görürüz. Yaşam bilgilerinin en bilinenleri ise “yedi bilge” olarak tabir edilen Eski Yunan bilgeleridir. (Nestle 1966 s. 15) Altıncı ve son olarak da filozofları görüyoruz. Thales hem yedi bilgelerden biri olarak kabul edilirken aynı zamanda ilk filozof olarak değerlendirilmektedir. Nestle'nin σοφός [sophos] sözcüğünün anlam çeşitliliğine benzer bir yaklaşımla bilgenin farklı biçimlerde karşımıza çıkabileceğini şu satırlarda bulmaktayız:

“Bilge, evrenin ve toplumun ilkelerini bilen kişi olarak benimsenmiştir. Bazen büyücü, bazen peygamber, bazen rahip, bazen siyasetçi tipinde ortaya çıkmakla birlikte, olaylara yaklaşım tarzları büyük ölçüde aynı olmuştur.” (Bıçak 2012 s. 354)

Yunanlılarda bilgeliğin herhangi bir alandaki yetkinlik, uzmanlık ya da beceri anlamından başka bir anlamda kullanılmasına Sokrates ve Platon ile başladığını görüyoruz. Sokrates bilge olmayı Delphoi kahini aracılığıyla hiç kimseye uygun görmezken Platon bilgeliği tanrılara has bir özellik olarak anlamış ve göstermeye çalışmıştır.

⁶ Pindaros araba sürücüsünden sophos olarak bahseder: ἀρματηλάτας σοφός [harmatēlatas sophos]: (Pindar 1997 5,115).

⁷ Buna örnek olarak cerrahi işlemler de yapabilen hekim gösterilebilir.

Duvarcı ustası, marangoz, ozan, heykeltıraş başta olmak üzere tüm zanaatkarların (τεχνίτης [tekhnitēs]) bilge (σοφός [sophos]) olarak adlandırdıkları anlayış özellikle Sokrates ve Platon’la birlikte değişmeye başladı. Sokrates ve Platon bilgeliğin -kutsal, tanrısal bir özelliğe sahip olduğundan- insana atfedilemeyecek bir nitelikte olduğunu göstermeye çalıştılar. Hatta Sokrates sofistleri aşağılar tarzda şöyle der:

Ὡ Ἀντιφῶν, παρ’ ἡμῖν νομίζεται τὴν ὥραν καὶ τὴν σοφίαν ὁμοίως μὲν καλόν, ὁμοίως δὲ αἰσχρὸν διατιθεσθαι εἶναι. τὴν τε γὰρ ὥραν ἐὰν μὲν τις ἀργυρίου πωλῆ τῷ βουλομένῳ, πόρνον αὐτὸν ἀποκαλοῦσιν, ἐὰν δὲ τις, ὄν ἂν γνῶ καλόν τε κάγαθὸν ἐραστὴν ὄντα, τοῦτον φίλον ἑαυτῷ ποιῆται, σῶφρονα νομίζομεν· καὶ τὴν σοφίαν ὡσαύτως τοὺς μὲν ἀργυρίου τῷ βουλομένῳ πωλοῦντας σοφιστὰς [ὥσπερ πόρνους] ἀποκαλοῦσιν

Ō Antiphōn, par’ hēmin nomizetai tēn hōran kai tēn sophian homoiōs men kalon, homoiōs de aischron diatithesthai einai. tēn te gar hōran ean men tis argyriou pōlē tō boulomenō, pornon auton apokalousin, ean de tis, hon an gnō kalon te kagathon erastēn onta, touton philon heautō poiētai, sōphrona nomizomen; kai tēn sophian hōsautōs tous men argyriou tō boulomenō pōlountas sophistas [hōsper pornous] apokalousin

“Bizde güzelliğini ve bilgeliğini satmak hem güzel hem çirkin sayılır, Antiphon. Çünkü biri güzelliğini isteyene para karşılığında satarsa, ona fahişe derler, ama biri ahlakı güzel bir hayranıyla dostluk kurarsa, onu akıllı sayarız; aynı şekilde bilgeliğini isteyene para karşılığında satanlara da [fahişe gibi] ‘sofist’ derler.” (Ksenophon 1997b I 6, 13; Ksenophon (Xenophon) 1997a I 6, 13).

Yine de bilgilerini parayla satmaları Sokrates’in sofistleri bilge saymasının ikincil nedenlerinden biri gibi gözükmektedir. Sokrates’in sofistleri eleştiri tahtasının merkezine yerleştirmesinin esas nedeni bilgelik gibi tanrısal bir özelliğin kendilerinde olduğunu varsaymaları ve daha da önemlisi öğretmeye çalışmalarıdır. Sokrates insani bilgelik (ἀνθρωπινή σοφία [anthrōpinē sophia]) ile tanrısal bilgelik arasında ayırım yapmaktadır. Bilgelik konusundaki bu yarılma Eski Yunan düşüncesinde de bir yarılma-

nın başlangıcı olarak görülebilir. Bundan böyle eylem ile düşünme/bilme edimi arasında bir açığı oluşmaya başlayacaktır Eski Yunan düşünmesinde. Sokrates, Delphoi kahininin kendisini insanların en bilgisi olarak açıklaması karşısında insani bilgelik ile tanrısal bilgelik arasında bir ayrımı koy-ma ihtiyacı hisseder:

δι' οὐδὲν ἀλλ' ἢ διὰ σοφίαν τινὰ τοῦτο τὸ ὄνομα ἔσχηκα. ποίαν δὴ σοφίαν ταύτην; ἥπερ ἐστὶν ἴσως ἀνθρωπίνη σοφία· τῷ ὄντι γὰρ κινδυνεύω ταύτην εἶναι σοφός. οὗτοι δὲ τάχ' ἄν, οὓς ἄρτι ἔλεγον, μεῖζω τινὰ ἢ κατ' ἀνθρώπον σοφίαν σοφοὶ εἶεν, ἢ οὐκ ἔχω τί λέγω· οὐ γὰρ δὴ ἔγωγε αὐτὴν ἐπίσταμαι

di' ouden all' ē dia sophian tina touto to onoma eschēka. poian dē sophian tautēn? hēper estin isōs anthrōpinē sophia; tō onti gar kindyneuō tautēn einai sophos. houtoi de tach' an, hous arti elegon, meizō tina ē kat' anthrōpon sophian sophoi eien, ē ouk echō ti legō; ou gar dē egōge autēn epistamai

“benim adımın çıkmasının tek bir şey dışında başka hiçbir sebebi yok: O da bir tür bilgelik. Ne türden bir bilgelik bu? Belki de sadece insana özgü bir bilgelik bu? Bu bilgelikte bilge olmaya cüret ediyorum. Oysa şimdi söz ettiklerim, insani olandan daha üstün bir bilgelikte bilge olmalılar. Söyleyecek bir şeyim yok bu konuda. Çünkü o bilgeliği tanımam.” (Plato 2005 20DE; Platon 2006 20DE).⁸

Bilge kavrayışındaki bu değişiklik öncelikle bilge kavramı konusundaki paradigmayı değiştirdiği gibi σοφός [sophos] ile σοφιστής [sophistēs] arasındaki yakın anlamsal bağı da kopardı. Prometheus bilgeliği tanrılardan çalıp insanlara vermişti, Sokrates ve Platon ise bilgeliği tekrar insani –hatta bayağı– bir özellik olmaktan çıkarıp tanrısal, kutsal olana bağlı kılmışlardır. Sonuçta insana kala kala Pandora'nın kutusundan fırlayan kötülükler kalmıştır. Prometheus aracılığıyla gelen bilgelik zanaatı, τέχνη [tekhnē]'yi

⁸ İncil'de de tanrısal ve dünyevi bilgelik arasında benzer bir ayrım yapılmaktadır: “Tanrı bilgeliği karşısında dünya insan bilgeliğiyle Tanrı'yı bilemedi.” İncil. (1998). *Korintoslulara I. Mektup 1–21*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

yani teknolojiyi olanaklı kılmıştır, fakat bilgelik tanrılara özgü bir özellik olarak kabul edilince ruhtan, akıldan, vicdandan yoksun bir τέχνη [tekhnē], yani günümüz diliyle ifade edersek teknoloji, kalakaldı elimizde. Ruhtan, akıldan, vicdandan yoksun bir τέχνη [tekhnē] Pandora'nın kutusundan fırlayan kötülüklerle birleşince günümüz modern dünyasındaki yıkıcı biçimini almıştır diyebiliriz.

Platon, gerçeğe bağlanan insanlara verilecek adlandırma ile ilgili olarak Phaidros diyalogunda şöyle demektedir: Τὸ μὲν σοφόν... καλεῖν ἔμοιγε μέγα εἶναι δοκεῖ καὶ θεῶ μόνῳ πρόπειν [To men sophon... kalein emoige mega einai dokei kai theō monō prepein] “Bilge demek, fikrimce biraz fazla olacak; çünkü bu ancak tanrılara yaraşır.” (Plato 2005 278D; Platon 1997 278D). θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ οὐδ’ ἐπιθυμεῖ σοφὸς γενέσθαι [theōn oudeis philosophei oud’ epithymeī sophos genesthai] “Hiçbir tanrı felsefe yapmaz ya da bilge olmayı arzulamaz, öyledir çünkü.” (Plato 1961 204A; Platon 2007 204A) Yine Diogenes Laertios, Platon’un öğrencisi Pontos’lu Herakleides’in “tanrının dışında hiç kimse”nin bilge olmadığı konusunda düşüncesini aktarır. (Diogenes Laertius 1925 I 12; Diogenes Laertios 2004 I 12). Sokrates ve Platon ile başlayan bilgeliğin tanrıya ait olduğu düşüncesinin Ortaçağ filozoflarından Augustinus tarafından da takip edildiğini görüyoruz. Augustinus, İtirafklar adlı yapıtında Tanrıya asıl bilgenin Tanrının kendisi olduğu biçiminde seslenmektedir.⁹

Bu noktada Platon’un bilgeliğin tanrıya ait olduğu, insanın ise ancak φιλόσοφος [philosophos] olabileceği düşüncesinden hareketle φιλόσοφος [philosophos] ile σοφός [sophos] arasındaki ilişkiyi değerlendirelim. Φιλόσοφος [Philosophos] sözcük anlamıyla bilgelik seven anlamına gelmektedir. Φιλόσοφος [Philosophos] bilge değildir, bilgelik peşinde bile isteye, severek koşandır. Herhangi bir alanın ustası alanının bilgeliğine sa-

⁹ “Senin bilgin asıl bilgeliktir.” (Augustinus 2010 s.82). Augustinus’un İtirafklar’ının Fransızcadan yapılmış bir başka çevirisinde ise “Bilgelik sendendir.” biçiminde bir çevirisini de buluyoruz. (Augustinus 2007 s. 55). Tevrat’ta da bilgeliğin Tanrıya ait olduğuna dair benzer bir ifadeye rastlıyoruz: “hikmet ile ceberrut Allahadır” (Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit. (1997). *Eyüp*, 12–13).

hiptir, işiyle ilgili bilgisi onun için açık ve anlaşılırdır. Herhangi bir alandaki ustanın yani σοφός [sophos]’un bilgelik peşinde koşmasına gerek yoktur. Çünkü o alanında bilge olmakla meşguldür. Φιλόσοφος [Philosophos] ise bilgeliğin peşinden gitmek zorundadır. Çünkü φιλόσοφος [philosophos] sevdiği σοφός [sophos] olmak için bir şeyi açık ve anlaşılır kılmaması gerekmektedir. Burada herhangi bir zanaatkar (τεχνίτης [tekhnitēs]) ile φιλόσοφος [philosophos] arasındaki farkı araçları arasındaki fark ile doğrudan görürüz. Örneğin kunduracının ya da nalbantın işgördükleri aletleri varken φιλόσοφος [philosophos]’un kullandığı araç kavramlardır. Kunduracı ya da nalbant kullandığı aletin bilgisine zaten sahiptir, onun bilgisini yeniden keşfetmek zorunda değildir. Oysa φιλόσοφος [philosophos]’un işi kullandığı aracı yani kavramları tanımak, anlamak, açık ve anlaşılır kılmak zorundadır. Felsefe şeyleri, olguları, kavramları kısacası ele aldığı, işlediği, haşır neşir olduğu nesneyi, konuyu, şeyi açık ve anlaşılır kılmaya çalışır. Bu bakımdan felsefenin belirli ve kesin bir nesnesi yoktur. “Felsefe ne’yin incelenmesi ve bilinmesi gerektiğini değil inceleme ve bilmenin nasıl’ını, yani davranışın temel tarzını bildirmektedir.” (Heidegger 2001 s. 25; Heidegger 2004a s. 38).

Şimdiye kadar özellikle σοφός [sophos] sözcüğünden yola çıkarak sofist sözcüğüyle bağlantılı sözcüklerin de yardımıyla Antik Yunan’da σοφός [sophos] ve σοφιστής [sophistēs]’ten en geniş anlamıyla ne anlaşıldığını ortaya koymaya çalıştık. Bir de daha dar anlamıyla kentten kente gezen öğretmenler olarak sofist adı altında toplanan topluluğa bakalım. Sofist adı altında toplanan diyoruz çünkü sofistler aynı düşünce etrafında toplanmış ya da bir okul oluşturmuş insanlar değildi. “Öğretileri çok farklı, hatta çelişki-lydi.” (Seidel 1989b s. 133; Seidel 1989a s. 5). Öğretilerindeki çeşitliliğe, hatta çelişkilere rağmen başta retorik, dil, politika olmak üzere pek çok konuda otorite olarak kabul ediliyorlardı. Sofistlerin sadece öğretileri değil, aynı zamanda doğdukları, yaşadıkları kentler de birbirinden farklıydı.

Sofistlerle ilgili bilgilerimizin ya da algımızın önemli bir kaynağı olan Platon’un diyaloglarında çizilen sofist portresinin abartılı olduğunu söy-

leyebiliriz. Platon'un gözünde sofistler itibarlı olmasa da, yine Platon'un diyaloglarından sofistlerin özellikle ders vermekte bir çekim merkezi oldukları anlaşılıyor. Sofistler sadece hemen hemen herkesin ders almak istediği kişiler değildir; ders vermek dışında pek çok önemli konuda sofistlere danışılmıştır. Protagoras Thurioi kenti için yasalar yapmıştır. Protagoras'ın bir kent için yasa yapmasının önemini Atina kenti için yasa yapan Solon'la karşılaştırarak anlayabiliriz. Leontinoi'lu Gorgias'ın saygınlığını ise onun kenti adına Atina'ya elçi olarak gönderilmesinden anlıyoruz.

Nestle'nin σοφός [sophos] kapsamındaki insanları mesleklerine, becerilerine göre tasnif etmesi gibi Kerferd de erken dönemde kapsamına σοφιστής [sophistēs] giren insanları mesleklerine, becerilerine göre tasnif etmiştir. Kerferd'e göre erken dönemde σοφιστής [sophistēs] kapsamına şu gruplar girmektedir:

- Şairler (Homeros ve Hesiodos'u kapsıyor)
- Müzisyenler ve Rhapsodlar
- Kahinler
- Yedi bilgiler
- Bilge bir adama benzeyenler
- Sokrates öncesi filozoflar
- Beceri sahipleri . (Kerferd 1950 s. 8).

Nitekim Buchheim "Sophistler Antik Yunan'ın erken dönemindeki düşünmenin (Geist) ve bilgeliğin otoriteleri olarak niteleniyorlardı" (Buchheim 1995 s. 1075) derken özel olarak yedi bilgeleri ve din adamlarını, filozofları, şairleri, müzisyenleri işaret eder.

Kerferd bir başka çalışmasında ise bilgeliğin üç esas çeşidini şöyle ifade etmektedir:

- özel bir zanaatta, özellikle el zanaatlarında ustalık
- genel konulardaki, özellikle pratik ve politika konusunda, basiret ve bilgelik
- bilimsel, teorik ve felsefi bilgelik. (Kerferd 1981 s. 24).

M.Ö. 5.yüzyıl ortalarında oluşan sofist sözcüğünün daha rafine biçimine göre sofist, sofistlik zanaatla (σοφιστική τέχνη [sophistik tekhnē]) bir meslek olarak uğraşan kimseleri anlatmak için kullanılırdı. (Buchheim 1995 s. 1075)

Sonuç olarak Eski Yunan dünyasının eğitim, hukuk, politika, retorik ve felsefe alanlarında önemli bir yere ve değere sahip olan sofistlerin felsefe tarihi boyunca adlandırılmalarına, nitelendirilmelerine neden olan, kaynaklık eden, yine felsefe tarihi boyunca üzerlerine olumlu ve olumsuz birçok özelliğin yüklendiği ‘sofist’ sözcüğünün kökenini, çeşitli anlamlarını, çeşitli kullanım bağlamlarını ve son olarak da bütün bu saydıklarımızın çeşitli metinlerde kendini hangi biçimlerde gösterdiğini ana hatlarıyla betimlemeye, ortaya koymaya ve açıklamaya çalıştık. Öncelikle sofist sözcüğünün kökeni ve kapsamını onunla benzer kökten gelen kavramlarla ilişkisi içinde ele aldık.

Sofist sözcüğünün bütün bu anlam içeriklerine, kapsamına bağlı olarak sofistler hakkında olumlu ya da olumsuz yargılar verilebilir. Sofistlere ilişkin düşünme dünyasındaki bütün olumlu ve olumsuz yargılar ya onlardan yana ya da onlara karşı olan filozofların ve akımların bütün söylediklerinin ve reddettiklerinin dışında yeni bir bakışla sofistleri iyinin ve kötünün ötesinde anlamaya çalışmak gerekir. Bu bağlamda bu çalışmanın böylesi bir anlamının ön tutamaklarını vermesini umarak tamamlayalım.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aristoteles. (2007). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Aristotle. (1934a). *Metaphysics Books I-IX* (H. Tredennick, Çev.). London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Aristotle. (1934b). *Nicomachean Ethics* (H. Rackham, Çev.). London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Augustinus. (2007). *İtiraflar* (D. Pamir, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Augustinus. (2010). *İtiraflar* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Badiou, Alain. (2005). *Felsefe İçin Manifesto* (N. Tural & H. Hünler, Çev.) İzmir: Aralık Yayınları.
- Bıçak, A. (2012). *Evren Tasavvuru – Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Brisson, L. (1996). *Einführung in die Philosophie des Mythos Band I*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft Verlag.
- Buchheim, T. (1995). Sophistik. J. Ritter & K. Gründer (Haz.). *Historisches Wörterbuch der Philosophie Cilt 9*. Basel: Schwabe Verlag.
- Diels, H. (1956). *Die Fragmente Der Vorsokratiker Cilt II*. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Diogenes Laertios. (2004). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Diogenes Laertius. (1925). *Lives of Eminent Philosophers, Volume I, Books 1–5* (R. D. Hicks, Çev.). London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (N. Aça, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Frisk, H. (1960). *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Heidegger, M. (1977). *Sein und Zeit – Gesamtausgabe Band 2*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (2001). *Einleitung in die Philosophie – Gesamtausgabe Band 27*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann Verlag.
- Heidegger, M. (2004a). Felsefe Ne Demektir? Medeni Beyaztaş (Haz. ve Çev.) *Hakikat Nedir?* (ss. 27-38). İstanbul: Efkâr Yayınları.
- Heidegger, M. (2004b). *Varlık ve Zaman* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- İncil. (1998). *Korintoslulara I. Mektup 1–21*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kerferd, G. B. (1950). The First Greek Sophists, *The Classical Review, Vol. 64* (1), 8-10.
- Kerferd, G. B. (1981). *The Sophistic Movement*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s.24.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit. (1997). *Eyüp, 12–13*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kranz, W. (1984). *Antik Felsefe* (S. Baydur, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Ksenophon (Xenophon). (1997a). *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apologia* (E. C. Marchant & O. J. Todd, Çev.). London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.

- Ksenophon. (1997b). *Sokrates'ten Anılar* (C. Şentuna, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Latacz, J. (2001). *Homeros Batının İlk Ozanı* (D. Çalış Sazcı, Çev.). İstanbul; Homer Kitabevi.
- Nestle, W. (1966). *Vom Mythos Zum Logos*. Stuttgart: Scientia Verlag.
- Pindar. (1997). *Olympian Odes, Pythian Odes* (W. H. Race, Çev.) London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Plato. (1952). *Laches, Protagoras, Meno, Euthydemus* (W. R. M. Lamb, Çev.) London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Plato. (1961) *Lysis, Symposium, Gorgias* (W. R. M. Lamb, Çev.). London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Plato. (2005). *Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus* (H. N. Fowler, Çev.). London: Loeb Classical Library, Harvard University Press.
- Platon. (1997). *Phaidros* (H. Akverdi, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Platon. (2006). *Sokrates'in Savunması* (E. Gören, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon. (2007). *Symposion* (E. Çoraklı, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon. (2019). *Protagoras* (Ö. Orhan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Scholten, H. (2003). *Die Sophistik*. Berlin: Akademie Verlag.
- Seidel, H. (1989a). Sofistler Söylendikleri Kadar Kötü Müdürler?. *Felsefe Dergisi* 27, 5-13.
- Seidel, H. (1989b). *Von Thales Bis Platon*. Berlin: Dietz Verlag.
- Şar, G. (2017). *Sofistik Düşüncenin Arka Planı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şenel, A. (1970). *Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesi Yayınları.